

KAR VA ZAIF ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR HAYOTIDA DAKTIL VA IMO-ISHORA NUTQINING AHAMIYATI

B. Omonova

Nizomiy nomidagi TDPU surdopedagogika yo'nalishi

4-bosqich talabasi ilmiy rahbari

Askarova Ra'no Imomovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada kar va zaif eshituvchi bolalarda imo-ishora va daktil nutqining ahamiyati. Imo-ishoralardan kommunikatsiyaning asosiy vositasi sifatida foydalanishi va ta'lim berish jarayonida qo'llanilishining mazmun va mohiyati yoritilgan.

Аннотация: В статье обсуждается важность языка жестов и тактильной речи у глухих и слабослышащих детей. Освещены содержание и сущность использования жестов как основного средства общения и их применение в образовательном процессе.

Abstract: This article discusses the importance of sign language and sign language in deaf and hard of hearing children. The use of sign language as a primary means of communication and its application in the educational process are discussed.

Kalit so'zlar: Daktilologiya, grammatika, fonologik, artikulyator, kinesteziya, mimik belgilar.

Ключевые слова: дактилология, грамматика, фонологические, артикуляционные, кинестетические, мимические знаки.

Keywords: Dactylology, grammar, phonological, articulatory, kinesthetic, mimic signs.

Daktilologiya – kar va zaif eshituvchi bolalarning nutqining o'ziga xos shaklidir. U so'zlashuv nutqiga imo-ishora nutqiga nisbatan yaqindir. U yozma xarakterga ko'ra yozma nutqqa o'xshab ketadi. Uning vositalari grafik belgilar harflar emas, balki qo'l, barmoq harakatlari hisoblanadi. O'zbek tilining har bir harfi o'zining harakatli ifodasiga egadir.

Karga daktil belgilarini uch guruhga tasniflash mumkin:

- chizuvchi harflar (z, b, d);
- harf shaklini ifodalovchi harflar (o, l, m, t);
- shartli belgilar (v, j, n).

Daktil nutqi so'zlashuv nutqining barcha qoidalariga ko'ra shakllanadi va uni kar bola egallashi mumkin. Bog'cha davrda kar bola daktilologiyaga savod o'rganish uchun murojaat qiladi. Tadqiqot ko'rsatishicha, daktilologiya eshitishda nuqsoni

bo‘lgan bolalar so‘zlashuv nutqini shakllantirish uchun yordamchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutqni bayon etish va daktillash tempi bir xil bo‘ladi, ba‘zan daktillash og‘zaki nutqni bayon etishda oldindan o‘tib ketish hollari ham ko‘zatiladi. Daktilologiya og‘zaki nutqni o‘zida namoyon qiladi, lekin suhbat jarayonida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar daktil nutqiga nisbatan imo-ishora nutqidan keng doirada qo‘llaniladi. Daktilologiyani yaxshi egallagan o‘quvchilar so‘zning tovushlarini to‘liq egallaydi. Ularda so‘zning tovush va daktil obrazi o‘rtasida shartli aloqalar o‘rnatiladi. Lekin so‘zning talaffuzi yozilishdan uzoqlashsa tovush tarkibini o‘rganishda daktilologiya ta’sir ko‘rsatdi. Daktil va yozma nutqning o‘zaro munosabati juda murakkabdir. S.A.Zikov tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda, bu muammo tadqiq etilgan. Eshituvchi bola savodga o‘rgatishning boshlang‘ich etapida nutqni akustik va harakat obrazlariga tayanadi. Bolani so‘zli yozishidan avval uni ichida yoki ovoz chiqarib o‘qishini ko‘rish mumkin. Kar bola og‘zaki nutqqa ega bo‘lganligi uchun savodga o‘rgatish davrida daktilga tayanadi. So‘ng bu jarayon bir vaqtda amalga oshadi, bola ham yozadi va daktillaydi. So‘zlashuv nutqini egallash darajasiga ko‘ra daktil kinesteziyalari asta-sekin siqilib, artikulyator kinesteziyalar bilan almashinadi. U ham bola singari so‘zni talaffuz etib, so‘ng yozadi. Daktilologiya atrofdagilar nutqini labdan o‘qishda ham muhim vosita sanaladi. Chunonchi, ayrim tovushlar labdan yomon o‘qiladi, shu o‘qishda daktilologiyadan foydalanadi. Lekin labdan o‘qish jarayonida daktilologiyadan foydalanish ham ijobiy samara beradi. Labdan o‘qishning koloreya tizimida o‘z ifodasini topgan.

Rus surdopedagogikasida A.N. Radishchev karlar hayotida imo-ishoralarni muloqotdagi rolini yuqori baholagan va ularni karlarning tafakkur faoliyatini shakllantirish vositasi deb e’tirof etgan. Imo-ishora nutqi tuzilmasi xususiyatlarini eng to‘liq tahlili V.I. Fleri tomonidan amalga oshirgan. V.I. Fleri imo-imo-ishora nutqini uch turini ajratgan:

- karlar jamoasi imo-ishora nutqi vositasidagi muloqat an’analaridan tashqarida tarbiyalangan kar insonning sodda imoishoralari; “tabiiy imo-ishora” (so‘zli nutq grammatikasidan farqlanuvchi grammatikali);
- yozuv orqali uzatilmaydigan “ko‘p alomatlar va nihoyatda nozik o‘zgartishlar”ni ifodalashga imkon beruvchi nutq shakli;
- bizning tillarimiz nazariyasiga muvofiq tashkil topgan“ sun’iy imo-ishora”ga ega nutq shakli.

Oxirgi turni V.I. Fleri o‘quvchilarga tushunarsiz deb hisoblagan, chunki unda turli bir-biriga qovushmaydigan unsurlar aralashgan, bunda hammadan ko‘proq hurmatga sazovor tabiiy pantomima kulgili ko‘ringan. Shu bilan birga V.I. Fleri rus tiliga o‘rgatish maqsadida ayrim “grammatik” ishoralarni (ot, fe’l va boshqalarni belgilash uchun) yaratadi.

Imo-ishora nutqi turli leksik, morfologik va sintaksik ma'nolarni ifoda etuvchi o'ziga xos vositalarning keng to'plamiga ega. Imo- ishora nutqning asosiy semantik birligi sifatida murakkab tuzilmali belgi. Imo-ishora nutqida ishoraning tuzilishi darajasi (fonologik bilan taqqoslanadigan) mavjudligi isbotlangan. Imo-ishora nutqida qo'shimcha gaplarga nisbatan sodda gaplar ko'p qo'llaniladi. Gap tarkibidagi yuklama qo'shimchalar imo-ishora nutqida kam qo'llaniladi. Imo-ishora nutqi egallash jarayoniga kar bolani so'zlashuv nutqini egallash darajasi ta'sir ko'rsatadi. Imo-ishora nutqi ham so'zlashuv nutqi shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi, lekin bu ta'sir salbiy ko'rinishga ega bo'ladi. Ba'zan yozma yoki og'zaki nutqda gap tuzish imo-ishora nutqidagi barcha nuqsonlarni o'zida ifodalaydi: gap bo'laklarini o'rnini almashib qolishi, so'zlarni grammatik aloqasini buzilishi. Imo-ishora nutqining qurish materiali mimik belgilar foizidir. So'zdan farqli, imo-ishora belgilari bir qator o'ziga xosliklarga egadir. Ayrim mimik belgilar so'z kabi muloqot elementiga egadir. So'z qat'iy va universal ahamiyatga ega. Mimik belgilar esa qat'iy bo'lmaydi. Ko'p tushunchalar kar shaxslar o'rtasida bir xil ishora bilan ifodalanadi. Ularning harakteri ta'lim jarayonida so'zlashuv nutqi vositasida o'zgarishi mumkin. Og'zaki nutqi nisbatan chegaralanganligi, takomillashganligiga qaramay imo-ishora nutqi kar shaxslari uchun asosiy muloqot qurolidir. Lekin kar bolalar maktabi ta'lim jarayonini bosh maqsadi ularning og'zaki nutqini shakllantirishdir.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Z.N. Mamarajabova, M.M. Abdullayeva. Daktil va imo-ishora nutqiga o'rgatish/O'quv qo'llanma/Toshkent.2022.
2. Mamarajabova Z.N. Ona tili o'qitish maxsus metodikasida pedagogic texnologiyalar -T.,2004
3. Z.I. Islombekova. Imo-ishora va daktilologiya nutqi/ Toshkent-2011
4. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. – Fan va texnologiya 2018